

Salvador Rebés Molina
Grup d'Estudis Etnopoètics

La propensió a desempolsar mites i llegendes, per tal d'aprofitar-ne el potencial identitari, festiu i comercial, ha subministrat un impuls renovador a la Serrana de la Vera. La Serrana torna a estar a l'ordre del dia, havent superat un període fosc durant el qual havia quedat restringida al record d'algunes persones grans, i és un cas exemplar de resignificació del passat, atès que «el patrimoni i el turisme són indústries en col·laboració l'una amb l'altra: el patrimoni converteix els llocs en destinacions i el turisme els converteix en viables, des del punt de vista econòmic, com a representacions d'ells mateixos» (Kirshenblatt-Gimblett 2001: 46). Garganta la Olla (Càceres), municipi que s'enorgulleix d'haver creat aquesta figura llegendària, acaba de celebrar la IX Festa de la Serrana de la Vera, tres jornades del mes d'agost repletes d'activitats. Els visitants hauran vist indicada la casa d'Isabel de Carvajal, presumpta protagonista del relat, així com l'estàtua que s'aixeca al Mirador de la Serrana,¹ al costat de la qual figura inscrita la lletra més comú del romanç: «En Garganta de la Olla, / siete leguas de Plasencia, / habitaba una serrana...». La cerca de Google n'ofereix un munt de resultats. Tres botons de mostra, a banda de la indefugible Wikipedia: a) *Andando Extremadura*, web de senderisme, afirma que, a vegades, «los caminos se visten de leyenda; esto ocurre con la Ruta de la Serrana de la Vera, un relato entre el mito y la historia, la fábula de un amor despechado que terminó como misterio no resuelto al que se le fueron añadiendo detalles, cada vez más crueles»;² b) La companyia Labotika Teatro anuncia l'estrena adaptada de *La Serrana de la Vera*, de Luis Vélez de Guevara (ca. 1613): «hemos quitado el polvo y el olor a naftalina, para convertirla en una auténtica heroína del Siglo de Oro [...] ojo, que también es una “asesina en serie”»;³ c) Iker Jiménez presenta al programa televisiu *Cuarto milenio* «“La serrana de la Vera”: La macabra leyenda de una mujer arrastrada por el desamor».⁴ Etcètera. Tothom se sentirà colpit per la revenja d'Isabel de Carvajal, deshonorada per un nebot del bisbe de Plasencia. «Como venganza a los hombres los enamora, llevándoselos a su cueva, una vez entregados a los placeres de la carne termina por asesinarlos», escriu José Manuel Frías al blog d'esoterisme *Extremadura misteriosa*.⁵

1 <https://www.elperiodicoextremadura.com/noticias/provinciacaceres/estatua-serrana-vera-ya-colocada-garganta-olla_184159.html>. N'és l'autor Evaristo García Santos (Plasència, 1948-Jerte, 2006).

2 <<http://andandoextremadura.com/ruta-de-la-serrana-de-la-vera/>> (proposta del 25/03/2014).

3 <<https://www.granteatrocc.com/espectaculo.php?id=1478>> (notícia del 22/09/2017).

4 <https://www.cuatro.com/cuarto-milenio/serrana-vera-macabra-leyenda-mujer-arrastrada-desamor_2_2561505088.html> (emissió del 14/05/2018).

5 <<http://www.extremaduramisteriosa.com/isabel-de-carvajal-la-serrana-de-la-vera>> (consulta 2018).

Estem convidats a conèixer l'entorn de l'assassina, a recórrer la geografia «dels fets». Això no obstant, hem de donar la raó a Julio Caro Baroja quan, després d'haver explorat Garganta la Olla en companyia de J. Antonio Cid (Cid 1974), es declarava contrari a qualsevol fonament històric, contra el parer de Vicente Barrantes i Vicente Paredes, «empeñados en demostrar, cada uno por un lado, que la Serrana había sido una mujer de verdad», ja que «ahora estoy todavía más inclinado a creer que la “Serrana” es, en principio, un numen folklórico de las alturas, de las cuevas» (Caro Baroja 1974: 280-281). Ogresses anàlogues serien la Faengge o Fankke dels Alps, «velluda y feísima dotada de senos tan grandes y largos que podía llevarlos sobre sus hombros» (Bartra 1996: 153), i pel que fa a la Península Ibèrica, l'Orcavella gallega, l'Ojáncana càntabra i les basques Mari i Basajauna (García-Rubio 2013: 3-5). També la Chancalaera de Las Hurdes, variant de la Serrana mateixa. No és gens aventurat admetre que les serranes del *Libro de buen amor* (ca. 1330),⁶ a més de parodiar la nissaga de les pastorel·les, reflectien una particularitat del folklore contemporani, una mena d'avisos sobre *experiències* de viatgers amb femelles salvatges que Juan Ruiz hauria arranjat amb sentit de l'humor. «Si aceptamos el sentido paródico del goliardo arcipreste que ha señalado Pierre Le Gentil, no por eso debemos dejar de considerar la vinculación de las serranas de Juan Ruiz con la silvática de la literatura popular del Medioevo europeo» (González Acosta 2006: 26). Literatura folklòrica, amb un doble joc de referents jocosos: selectes i lletrats, els uns; plebeus, els altres. La serrana de la Tablada, tan espantosa i tan grotesca alhora, podria haver estat una picada d'ullet a la credulitat supina: «mayor es que de yegua la pata do pisa», «muñeca vellosa», «tetas colgadas, / dábanle a la cinta» (e. 1008-1019). Petjades d'euga, cos pelut i pits desmesurats conformen, així mateix, el perfil llegendari de la Serrana de la Vera. Per dir-ho amb l'experimentat criteri de Diego Catalán (2007), «parece que, en el romance llegado hasta nuestros días, se han entrecruzado restos de una tradición legendaria remota con un prototipo romancístico textualmente creado, tardíamente, en el siglo XVI». A finals de la centúria, havia assolit un èxit esclatant.

El focus del romanç se situa a l'entorn de Plasència, ciutat que gaudia aleshores d'un notable esplendor econòmic i cultural. D'allà va irradiar, en més d'una onada de popularitat, a bona part de l'Espanya peninsular, al nord de Portugal (Trás-os-Montes), a Madeira i a les illes Canàries.⁷ A Catalunya està documentat des del segle XIX (Milà 1853: 127). S'ha dit que «el legionario per-

6 Text on-line a <<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/el-libro-de-buen-amor--0/html/>>.

7 Vegeu *Pan-Hispanic Ballad Project* (PHBP), <<https://depts.washington.edu/hisprom/>> (IGRH 0233), i *Romanceiro.pt*, amb 39 versions portugueses, <<https://arquivo.romanceiro.pt/collections/show/91>>. Han estudiat el romanç, entre d'altres, Vidal (1975), Delpech (1979), Domínguez Moreno (1985), Piñero/Atero (1987), Gutiérrez Carbajo (1998), Cardoso da Costa (2000), González Acosta (2004), González Terriza (2007), Martín (2007) i García-Rubio (2013).

sonaje extremeño fue popularizado y difundido fuera de su ámbito geográfico (Extremadura) gracias a las comedias de Lope de Vega (1603) y Vélez de Guevara (1613), ambas bajo el mismo título, *La serrana de la Vera*» (García-Rubio 2013). Sense negar el possible ressò del petit cicle teatral –al qual s’afegiren noms menors, com ara Bartolomé Enciso (ca. 1618), José de Valdivielso (ca. 1619) i altres d’anònims (Cuéllar 2003: 399-400)–, cal advertir que el romanç sencer no s’renuncia a cap peça dramàtica. I és que els autors comptaven amb l’entesa segura del públic. «Agora / no solamente en la Vera, / sino en Castilla, no cantan / otra cosa...», declara un personatge de Vélez de Guevara (v. 2236-2239). De fet, la primera versió íntegra que coneixem s’esmuny de l’àmbit del teatre. La devem a un erudit de Jarandilla de la Vera, Gabriel Azedo de la Berreza (1677):

- Allá en Garganta la Olla, en la Vera de Plasencia,
 2 salteome una serrana, blanca, rubia, ojimorena.
 Trae el cabello trenzado debajo de una montera,
 4 y porque no la estorbara, muy corta la faldamenta.
 Entre los montes andaba de una en otra ribera,
 6 con una honda en sus manos, y en sus hombros una flecha.
 Tomárame por la mano y me llevara a su cueva;
 8 por el camino que iba, tantas de las cruces viera.
 Atevime y preguntele qué cruces eran aquellas,
 10 y me respondió diciendo que de hombres que muerto hubiera.
 Esto me responde y dice como entre medio risueña:
 12 –Y así haré de ti, cuitado, cuando mi voluntad sea.–
 Diome yesca y pedernal para que lumbré encendiera
 14 y mientras que la encendía aliña una grande cena.
 De perdices y conejos su pretina saca llena,
 16 y después de haber cenado me dice: –Cierra la puerta.–
 Hago como que la cierro, y la dejé entreabierta.
 18 Desnudose y desnudeme y me hace acostar con ella.
 Cansada de sus deleites muy bien dormida se queda,
 20 y en sintiéndola dormida, sálgame la puerta afuera;
 los zapatos en la mano llevo porque no me sienta
 22 y poco a poco me salgo y camino a la ligera.
 Más de una legua había andado sin revolver la cabeza,
 24 y cuando mal me pensé yo la cabeza volviera,
 y en esto la vi venir bramando como una fiera,
 26 saltando de canto en canto, brincando de peña en peña.
 –Aguarda–me dice–, aguarda, espera, mancebo, espera,
 28 me llevarás una carta escrita para mi tierra.
 Toma, llévala a mi padre, dirasle que quedo buena.
 30 –Enviadla vos con otro, o ser vos la mensajera.

Comparem-la, tot seguit, amb la darrera modalitat sortida d'Extremadura, tan uniforme i estesa en època moderna que bé mereix el qualificatiu de *vulgata*.⁸ La versió següent l'ha pujat a la xarxa sense dades de procedència el youtuber *Antistenes-1*, detall que resulta irrellevant per al nostre propòsit (<<https://youtu.be/ejBuZdxmV54>>):

- Y en Garganta de la Olla, legua y media de Plasencia,
2 y habitaba una serrana y alta, rubia y sandunguera,
con vara y media de pecho, cuarta y media de muñeca,
4 con una mata de pelo que a los zancajos la llega.
La serrana es cazadora, lleva la bandera llena
6 de perdices y conejos, de tórtolas y arigüeña.
Cuando tiene gana de agua, se bajaba a la arroyuela,
8 cuando tiene gana de hombre, se sube a las artas peñas.
Todos pasan y repasan y no pasan, que ella espera,
10 ya ha pasado un serranillo con una carga de leña.
Le ha agarrado de la mano y a la cueva se le lleva,
12 no le lleva por camino ni tampoco por vereas,
le lleva por artos montes por donde nadie lo vea.
14 Ya trataron de hacer lumbre con huesos y calaveras
de hombres que había matado y aquella maldita fiera.
16 Ya trataron de cenar y aquella riquilla cena
de perdices y conejos, de tórtolas y arigüeña.
18 Pidió el serranillo agua, se lo dio en una calavera:
–Bebe, serranillo, bebe y agua de esta calavera
20 que pueda ser que algún día de la tuya otro lo beba.–
Ya trataron de acostarse, le mandó a cerrar la puerta
22 y el serrano, como astuto, la ha dejado un poco abierta.
Cuando la sintió dormida se salió a la puerta afuera,
24 legua y media lleva andado cuando la fiera despierta.
Metió una china en su honda de peso la arroba y media,
26 con el aire que llevaba le ha tirado la montera.
–Vuelve, serranillo, vuelve, vuelve atrás por la montera,
28 que es de paño fino y bueno y es lástima que se pierda.
–Si es de paño fino y bueno, déjala usted que se pierda,
30 mi padre me compra otra y si no, me estoy sin ella.
–La maldición que te echo, si me descubres la cueva,
32 que tu padre sea el caballo y tu madre sea la yegua
y tú seas el potrillo que relinche por la sierra.

⁸ Sentén per *vulgata* una actualització expansiva que tendeix a escombrar les formes anteriors del romanç. Fora d'Extremadura, el PHBP la recull a Toledo, Ciudad Real, Zamora, Àvila i Lleó, però tinc davant meu materials de Portugal, Galícia, Rioja, Madrid, Albacete i Castelló. Agraeixo les versions de Madrid i Castelló a l'amistat de José M. Fraile Gil i d'Alex Torres, respectivament.

D'un extrem a l'altre de la Península, la *vulgata* ha estat anotada, per exemple, a Gimonde (Bragança, al nord de Portugal), l'any 1957:

- No vale de la Olla, légua e meia de Porcência,
2 habitava uma serrana, alta, linda, sandongueira;
vara e media de cintura, quarta e meia de muñeca,
4 co'ua trancita de pelo dos pés a la cabeça.
Quando saía de caça sua cintura trai llena
6 de conejos e perdices, torturicas e aragonas.
Quando tinha sede d'água se bajava a la ribera;
8 quando tinha ganas d'hombres, se subia a altas peñas.
Avistou um serranito c'um acito de lenha,
10 lo há cogido por la mano, a su cova se lo lleba, etc.⁹

I al Castell de Vilamalefa (l'Alt Millars, Castelló), on l'obtingué Montserrat Boronat per a la Fonoteca de Materials de la Generalitat valenciana, el 1986:

- En el pueblo de la Olla
2 habitaba una señora alta, rubia, aragonesa,
metro y medio de cintura, palmo y media de muñeca.
4 Cuando quiere beber agua, sola baja a la ribera,
cuando quiere ver un hombre, se sube a las altas peñas.
6 Vio venir un serranillo con una carga de leña,
lo ha cogido de la mano, se lo lleva a su cueva, etc.

Tinc comptades fins ara vint-i-tres *Serranes* del Principat, deixant a banda la nota argumental de Milà (1853). Tretze són del segle XIX (col·leccions de Manuel Milà i Fontanals i de Marià Aguiló i Fuster, una peça de la qual fou anotada per Joaquim Riera i Bertran), i la resta, del XX (les de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya [OCPC] i la que vaig recollir amb Isabel Ruiz). Per comarques (Fig. 1), l'àrea septentrional (Alt Empordà; Ripollès;¹⁰ Garrotxa i Pla de l'Estany), predomina per damunt de l'àrea central (Urgell; Noguera i Anoia). La versió més meridional pertany a la Llacuna (Anoia), precisió que, si bé delimita el coneixement actual del romanç, no serveix per establir com havia estat en altre temps. Quant als comunicants, hi ha deu dones i tres homes, proporció habitual als reculls de cançoner. Al QUADRE següent, marco en cursives les versions inèdites. Vegeu la bibliografia de les editades

⁹ Vegeu-la sencera a <<https://arquivo.romanceiro.pt/items/show/7753>>.

¹⁰ Deu ser del Ripollès el fragment, omès a l'*Inventari* de l'OCPC, que he numerat A-4-XXV, 3bis.

al final de l'article. Per acabar, s'hi indica (+ CONT.) el préstec de *La Serrana* que Milà diu haver vist dins *El rei mariner*.

QUADRE DE VERSIONS

#	Editades /Inèdites ⁽¹¹⁾	Informants (Data)	Lloc (rec. = lloc de recollida)
01	Milà 1882: # 259A	— (segle XIX)	Urgell: Agramunt o Bellpuig
02	Milà 1882: # 259B	— (segle XIX)	—
03	Milà 1882: # 259C	— (segle XIX)	Anoia: la Llacuna
04	Milà 1882: # 259D	— (segle XIX)	Ripollès: Ripoll o St. Joan de les Ab.
05	Milà 1882: # 259E	— (segle XIX)	—
06	Milà 1882: # 259F	— (segle XIX)	—
07	<i>Aguiló</i> (A-4-XXV, 1)	Maria Curissona (setembre, 1854)	Ripollès: Queralbs
08	<i>Aguiló</i> (A-4-XXV, 2)	Antònia Hortolana (1859?)	Pla de l'Estany: Banyoles
09	<i>Aguiló</i> (A-4-XXV, 3)	[Maria] Foradada(1854?)	Ripollès: Ripoll
10	<i>Aguiló</i> (A-4-XXV, 3bis)	— (1854?)	[Ripollès: Ripoll?]
11	<i>Aguiló</i> (A-4-XXV, 4)	— (segle XIX)	—
12	<i>Aguiló</i> (A-4-XXV, 5)	— (segle XIX)	Ripollès: Camprodon
13	<i>Riera</i> (A-18-XIV, 12)	— (ca. 1870)	Pla de l'Estany? Banyoles?
14	<i>Ll/T</i> 1922 (C-5 i C-7: 424)	Dalmau Rodó i Planagumà, 67 a. (27/8/1922)	Garrotxa: les Planes d'Hostoles
15	<i>Ll/T</i> 1922 (C-5 i C-7: 526)	Maria Solà i Carbonés, 56 a. (1/09/1922)	Garrotxa: les Planes d'Hostoles
16	<i>T/Ll</i> 1923 (C-10: 174)	Maria Serra i Vilalta, 77 a. (13/8/1923)	Ripollès: Ogassa (rec., Olot)
17	Tomàs/Bonell 1925: # 28	Maria Bagué i Costa, Pastora, 63 a. (15/8/1925)	Garrotxa: Riudaura (rec., Olot)
18	Tomàs/Bonell 1926: # 59	Pere Felip i Font, Pistolet, ca. 50 a. (8/8/1926)	Garrotxa: Besalú
19	Tomàs/Millet 1927: # 84	Anna Cases i Bellvilar, 55 a. (7/8/1927)	Alt Empordà: Cistella
20	Tomàs/Amades 1928: # 13	Teresa Boldoira i Tomàs, 58 a. (21/7/1928)	Alt Empordà: Fortià (rec., Llers)
21	<i>T/A</i> 1930 (C-123: 66)	M. Antònia Roca i Simó, Dura, 61 a. (25/8/1930)	Noguera: Vilanova de Meià
22	Jaquetti/Porta 1933: # 49	Patllari Gardella i Solà, Malet, 67 a. (9/11/1933)	Ripollès: Setcases
23	Rebés/Ruiz 1994: # 12	Remei Freixa i Begudà, 75 a. (5/8/1982)	Ripollès: Llanars (rec., Camprodon)
+	CONT: Milà 1882: # 201G	— (segle XIX)	Alt Emp.: St. Llorenç de la Muga

¹¹ Les dades entre parèntesis són carpetes de l'OCPC, corresponents a missions de Joan Llongueres/Joan Tomàs (Ll/T); Joan Tomàs/Bartomeu Llongueres (T/Ll), i Joan Tomàs/Joan Amades (T/A).

Ara caldria esbrinar si *La Serrana* de Catalunya s'entronca o no amb el flux més antic del romanç. Comencem pel narrador. El romanç primigeni, «salteome una serrana, etc.» prenia el *yo* líric connatural a les *serranillas*.¹² Recordem, entre altres mostres adduïbles, la que fa «Salteome la serrana / junto [~ juntico] a par [~ al pie] de la cabaña», present amb variants a Sebastián de Horozco, Lope, Vélez i Valdivielso (Frenk 2003: núms. 994A i B). La tradició oral del romanç s'anirà decantant després cap al punt de vista en tercera persona. Així i tot, cinc versions catalanes romanen fidels a la primera: «i un dia, per mi fortuna, / jo m'hi encontro con ella» (# 17 [«Quiso Dios y mi ventura / que me encontrase con ella», Valdivielso, v. 451-452]); «Pregunto á la serrana» (# 04 [«Atrevime y preguntele», Azedo, v. 9a]); «jo me n'ixo de la puerta» (# 03 [«sálgome la puerta afuera», Azedo, v. 20b]); «Yo me vuy á poco á poco» (# 01 [«y poco a poco me salgo», Azedo, v. 22a]), i «La selrana me ha pedido / treize besos per dotzena» (# 23).¹³

El retrat català de la Serrana surt del mateix efecte antitètic que trobem a Valdivielso, «pelirrubia, ojimorena», és a dir, la dona rossa virginal (aparença) *versus* la femella d'ulls bruns, lúbrica, salvatge (realitat). Vélez i Azedo ho fan en tres paraules: «blanca, rubia, ojimorena». L'adjectiu *ojimorena*, inextricable per a l'oïda popular catalana, s'ha resolt aquí a costa de l'efecte contrastiu: «blanca [~blanxa] rubia [~rossa] i no morena» (# 01-02, 04, 14-15, 19), o bé, «alta, prima i no morena» (# 21), etc. En qualsevol cas, Catalunya desconeix la Serrana «sandunguera». Fent un salt endavant, centraré l'atenció en les creus de mal averany. La *Maria Pastora*, de Riudaura (Fig. 2), cantava al respecte:

–De què són aqueixes cruces, tantes cruces que jo veio?
–Estes cruces son de hombres, maridos que jo n'hai muerto. (# 17)

És com escoltar de nou el diàleg de Vélez de Guevara: «CAMINANTE: ¿Qué cruces son estas? – GILA: De hombres que he muerto» (v. 2255-2256). L'indici de les creus, perdut a la modalitat *vulgata*, és l'habitual a Catalunya, en setze de les vint-i-tres versions (# 02-04, 06 [~cosas, per cruces], 07-09, 11-13, 14, 15 [~tus-ses], 16, 17, 20-22).

Per no allargar-ho més, esbossaré un darrer detall que vincula *La Serrana* catalana

12 «Llama particularmente la atención que el romance esté escrito en primera persona y que desde un[a] voz poética inequívocamente masculina, muestre una visión heroica épico-sexual de su encuentro con la serrana» (García-Rubio 2013) (?). Insisteixo: el romanç no fa sinó adoptar el punt de vista de la *serranilla*.

13 A Simon Furey, que no coneixia el romanç del xvii ni tampoc la tradició oral moderna, l'estranyava la primera persona d'Olot (# 17): «As far as I am aware, this is unique in Catalan folk song». Com que les úniques serranes de què ell tenia notícia eren les de Juan Ruiz i les del marquès de Santillana, el sobtava tant l'existència del romanç a Catalunya que n'extreia una conclusió desorientada: «apart from the language mixture, there appear to be no distortions, non-sequiturs or lacunae as might be expected in a song that had been transmitted through generations of the oral tradition. I therefore suspect that this is an erudite fake of some late date, probably the 19th century» (Furey 2002: 202-205).

a les arrels dels segles xvi-xvii. Em refereixo al pretext de la carta. En Azedo (1677):

Aguarda –me dice– aguarda, espera, mancebo, espera,
me llevarás una carta escrita para mi tierra.
Toma, llévala a mi padre, dirasle que quedo buena (v. 27-29)

Aquest ardit de faisó arcaica –recollit a Madeira, Canàries, Zamora o Palència– figura en onze versions catalanes (# 01-03, 07-09, 13, 16, 18, 22, 23):

Torni, torni, caballero, de mi no tingui temença,
mescriràs una carta, viuràs a la mia terra. (Àrea septentrional, Ogassa, # 16))

vina, vina, caballero, vina vina sens temença
que portaràs esta carta a la ciutat de Valencia. (Àrea central, la Llacuna, # 03)

L'altra excusa, «Atura't [...] / que te portaré el sombrero» (# 20), que és la que s'imposa a la *vulgata* moderna, «vuelve atrás por la montera, etc.», arrenca aquí d'una tradició anterior, prou més arcaica, tal com suggereix aquesta versió de Ri-oscuro (Lleó):

Con la honda en la mano se puso a tirar la piedra;
pero al tirar la segunda me derribó la montera.
La montera era de paño, como si fu[e]ra de seda.
–¡Salud para tirar muchas! –Y a usted para ponerlas.
El favor que a usted le pido, que no sea descubierta. (PHBP: 923, v. 17-18)

La por a ser descoberta es manifesta en set versions catalanes (# 01, 02, 07, 14, 15, 18 i 22). També hi apareix la fona. Per exemple: «Amb una fona que té / li ha llargada una pedra» (# 22, Setcases), o bé, a l'expressió contundent d'Anna Cases (Fig. 2):

Cavaller, bon caballero, i espera'm una miqueta,
que t'enviaré un mandró cent llegües rastra la terra. (# 19)

En Azedo, *honda* i *montera* s'associaven al retrat inicial de la serrana: «Trae el cabello trenzado / debajo de una montera // [...] con una honda en sus manos» (v. 3-6).

Si creuem aquestes dades amb les anteriors, i d'altres que m'excuso d'exposar, el conjunt dels testimonis catalans apunta a una tipologia de romanç existent al segle xvii. La *Serrana* hauria recalat a Catalunya, doncs, empesa per la fama aconseguida al Segle d'Or: «Agora... no cantan otra cosa». La tonada del # 17 està emparentada, fins i tot, amb els gustos musicals del segle xvii, fet que resulta poc eloqüent per si mateix, ja que les tonades van d'un

romanç a l'altre, però que pren certa rellevància quan l'adjuntem a l'argumentari general: «The music is in the Ionian mode (or major key) and has strong melodic similarities to the well-known bourrée in the *Terpsichore* of Michael Praetorius¹⁴» (Furey 2002: 203). És clar que *La Serrana* catalana ha experimentat també l'efecte orgànic de la variació, tal com correspon a una llarga vida folklòrica. Per exemple, la Teresa Boldoira (Fig. 2) deia el versos insòlits «De les fires vinc, serrana, / de les fires de Marsella» i «De sombrero ja en trobaré / a casa d'un botiguera» (# 20). I la Maria *Pastora* portava el sopar de l'hospitalitat fingida a un hostel, curiosa translació de la cova del terror: «Mo n'anàrem b'un hostel, / un gran sopar que n'hi férem» (# 17). La relació sexual consegüent la quantifiquen així dues versions del Ripollès:

La selrana me ha pedido tretze besos per dotzena,
i jo, com a gallardo mosso, li'n dono tants com ne quiera. (# 23)

Tretze notxes li promet que n'airia a dormir amb ella.
Ell, com a gallardo mosso, arriba a la catorzena
Entre besos i abraços la serrana se aduerme. (# 22)

En aquesta de Setcases (# 22) hi ha una aparició mariana (!), com si fos la vida d'una santa eremita: «la serrana ja fou muerta, / tota coberta de flores / i la Virgen la consuela». Santedat i delinqüència contrasten a la versió de Besalú, cantada per Pere Felip (Fig. 2):

Mis pares bé s'ho pensaven que una vida santa feia,
i ara bé ho sabran que sóc una bandolera. (# 18)

Fins aquí hem presentat un cas de pervivència folklòrica, l'eco residual d'una cançó nascuda al Cinccents, i per això convé desvincular aquesta noció arqueològica de l'ús i del significat que rebia per part dels seus cantaires. Tot i que ens manquen informes sobre ocasionalitats concretes, és evident que usuaris i transmissors l'han considerat sempre un cant contemporani, ple de significació per si mateix. Tots els estudiosos convenen a dir que havia servit d'avís al gènere masculí: «En varios sentidos se trata de una *vagina dentata*, o quizás una versión humana de la araña viuda negra, que después del coito mata al macho» (Martín 2007: 168). Certament, «notre récit s'inscrit dans l'innombrable série des contes et des mythes relatifs à l'avènement d'une hégémonie masculine dans l'univers, la société ou la famille» (Delpech 1979: 19). Ella no és l'heroïna del relat, sinó l'agressora. El paper d'heroi correspon a qui la tradició catalana anomena «galant ~ valent ~ gallardo mosso» (# 01, 03, 09, 11, 13, 20, 21), «cavaller ~ caballero» (# 02, 06-08, 12, 16, 18, 19, 22, 23), «cristiano» (# 14) i «pajarito» (# 15), com

¹⁴ *Terpsichore*, de Michael Praetorius (1571-1621), publicada el 1612, arranja diverses danses d'origen espanyol (<https://www.hyperion-records.co.uk/dc.asp?dc=D_CDA67240>).

el «pajarcito» o «pajecito» del nord-oest peninsular. Malgrat tot, generacions successives de dones l'han après i l'han comunicat, tant o més que els homes. Perquè assumien els principis del patriarcat? O tal vegada, ves a saber, per la fascinació que hauria exercit sobre elles la imatge pertorbadora d'una dona lliure i matadora d'homes, vençuda o no, al capdavall.

En darrer terme, *La Serrana de la Vera* subratlla la perillositat dels camins. L'halo de terror que l'envolta recorda les atrocitats de *La fera malvada*, les quals «sedueixen la imaginació de les gents senzilles, que tenien com a veritables totes les històries i falòrnies que apareixien en els vells romanços de cec» (Amades 1995: 181). Més fàcil d'admetre era la Serrana matadora. Com diu una versió lleonesa, «Allá arriba en aquel monte / hay una terrible fiera» (PHBP: 7363). I en Azedo, «... la vi venir / bramando como una fiera» (v. 25). Els camins són atzarosos. D'una banda, pel risc de topades amb tota mena de malfactors, i d'una altra, perquè no sabem què hi pot haver de naturalesa pitjor que la humana, éssers extraordinaris, dimonis o bruixes. Pensem, si més no, en *El carboner* amb les diabòliques ninetes: «Mare de Deu del Fau / ayudaum'én: / Tres dimonis tinch al boy, / treveumels-én» (Milà 1882, núm. 226B). Infortuni anàleg és el d'*El sastre*. Inversió satírica del seductor, tres noies trobades en despoblat l'infligeixen una humiliació acerba. Vençut i contrit, ell també demana l'ajut del cel: «Gloriós Sant Pelegrí! / Si puc sortir d'aquesta / una missa us faré dir» (Juan 1998, núm. 383).

Si la Serrana fos un personatge de rondalla o de llegenda, no tinc dubte que formaria part del ric inventari d'éssers fantàstics que hi ha a Catalunya. Malauradament, pertany al Romancer. Per això convé remarcar, en aquesta Trobada que s'ocupa de coves, camins i conflictes, que la mortífera Serrana i el seu cau escruixidor ocupen un espai multisecular dins el nostre imaginari col·lectiu. Que va ser creguda i temuda a terres catalanes. Gràcies a la Serrana, els nostres cantaires han pogut perpetuar la matriu mítica de la dona salvatge.

Maria Pastora, MARIA BAGUÉ i COSTA, de 63 a. (1925),
filla de Riudaura (Garrotxa), entrevistada a Olot

ANNA CASES i BELLVILAR, de 55 a. (1927),
llevadora de Cistella (Alt Empordà)

Teresa BOLDOIRA i TOMÀS, 58 a. (1928),
filla de Fortià (Alt Empordà)

En Pistolet, Pere FELIP i FONT, ca. 50 a. (1926),
natural de Besalú (Garrotxa)

A) Referències bibliogràfiques generals¹⁵

AMADES, J. (1995): «La fera malvada», dins Jan Grau Martí (ed.), *Fabulari Amades*, Tarragona, El Mèdol, p. 181-194.

AZEDO, G. (1677): *Amenidades, Florestas, y recreos de la provincia de la Vera, Alta, y Baxa, en la Estremadura*, Madrid, Andrés García de la Iglesia; romanç reproduït al Pan-Hispanic Ballad Project (IGRH 2033: 22, fitxa 4782).

BARTRA, R. (1996): *El salvaje en el espejo*, Barcelona, Destino.

CARDOSO DA COSTA, M. d. C. (2000): «O mito e a cultura popular em *La Serrana de la Vera*», tesi doctoral, Faculdade de Letras de la Universidade Federal do Rio de Janeiro.

CARO BAROJA, J. (1974): «La serrana de la Vera o un pueblo analizado en conceptos y símbolos inactuales», dins *Ritos y mitos equívocos*, Madrid, Istmo, p. 259-338.

CATALÁN, D. (2007): «La serrana de la Vera», blog *Romancero de la Cuesta del Zarzal*, <<https://cuestadelzarzal.blogia.com/2007/101203-la-serrana-de-la-vera.php>>.

CID, J. A. (1974): «Romances en Garganta la Olla (Materiales y notas de excursión)», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 30, núm. 3-4, p. 467-528.

CUÉLLAR, D. (2003): «La Serrana de Plasencia” de Joseph de Valdivieso: entre lo sagrado y lo profano», dins A. González (ed.), *Estudios del teatro áureo: texto, espacio y representación*, México, Universidad Autónoma Metropolitana, p. 397-406.

DELPECH, F. (1979): «Variations autour de la serrana», dins *Travaux de l'Institut d'Études Hispaniques et Portugaises de l'Université de Tours*, II, Tours, Publications de l'Université de Tours, p. 59-77.

DOMÍNGUEZ MORENO, J. M. (1985): «El mito de La serrana de la Vera», *Revista de Folklore*, 52, p. 111-120.

FRENK, M. (2003): *Nuevo Corpus de la Antigua Lírica Popular Hispánica (Siglos xv a xvii)*, vol. I, México, Universidad Nacional Autónoma de México, El Colegio de México, Fondo de Cultura Económica.

FUREY, S. (2002): *Harmony in Discord: An Analysis of Catalan Folk Song*, tesi doctoral, Department of Hispanic Studies, University of Sheffield.

GARCÍA-RUBIO, F. (2013): «La serrana de la Vera y la construcción de los monstruos sexuales femeninos», *Hispanet Journal*, 6.

GÓMEZ-TABANERA, J. M. (1978): «La conseja del hombre salvaje en la tradición popular de la Península ibérica», dins M. Gutiérrez, J. A. Cid i A. Carreira (eds.), *Homenaje a Julio Caro Baroja*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, p. 471-510.

GONZÁLEZ ACOSTA, A. (2004): «El motivo de la mujer matadora de hombres

¹⁵ Tots els accessos on-line d'aquest article són d'octubre de 2018.

en algunos romances: “La Serrana de la Vera” y “La Gallarda”, *Boletín del Instituto de Investigaciones Bibliográficas. Nueva época*, vol. IX, núms. 1 i 2, p. 11-77.

GONZÁLEZ ACOSTA, A. (2006): «Protofeministas “salvajes”: la figura de la serrana en el *Libro de buen amor*», *Boletín del Instituto de Investigaciones Bibliográficas. Nueva época*, vol. XI, núms. 1 i 2, p. 11-32.

GONZÁLEZ TERRIZA, A. (2007): «La Serrana de la Vera: constantes y variaciones de un personaje legendario», *Culturas Populares. Revista Electrónica*, 4 (enero-junio, 2007), <<http://www.culturaspopulares.org/textos4/articulos/gonzalez.htm>>.

GUTIÉRREZ CARBAJO, F. (1998): «La pervivencia del mito de *La serrana de la Vera*», dins M. Cruz García de Enterría i A. Cordón (eds.), *Actas del IV Congreso Internacional de la Asociación Internacional Siglo de Oro (AISO)*, Alcalá de Henares 1996.

JUAN, M. A. (ed.) (1998): *Cançoners del Ripollès*, Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.

KIRSHENBLATT-GIMBLETT, B. (2001): «La cultura de les destinacions: teoritzar el patrimoni», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 19 (2001). p. 44-61.

MAJADA, J.; MERINO, A. (2016): *Las Serranas de la Vera. Lope de Vega, Vélez de Guevara y Valdivielso*, Alicante, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

MARTÍN, A. (2007): «El erotismo de la serrana devoradora de hombres», *Edad de Oro*, 26 (2007), p. 159-174.

MILÀ, M. (1853): *Observaciones sobre la poesia popular, con muestras de romances catalanes inéditos*, Barcelona, Narciso Ramírez.

PHBP: S. Petersen (ed.), *Pan-Hispanic Ballad Project*, <<https://depts.washington.edu/hisprom/>>.

PIÑERO, P.; ATERO, V. (1987): «El romance de La Serrana de la Vera. La pervivencia de un mito en la tradición del Sur», *Dicenda*, 6, p. 399-418.

VIDAL, J.-P. (1975): «Le mythe de la “Serrana” ou les avatars de la “mère-ogresse”», *La Pensée. Revue du Rationalisme Moderne*, 183, p. 75-92.

B) Referències bibliogràfiques de versions catalanes

JAQUETTI, P.; PORTA, M. (1933): *Materials. Volum XVI*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 11-176.

MILÀ, M. (1882): *Romancerillo catalan. Canciones tradicionales*, Barcelona, Alvaro Verdager.

REBÉS, S.; RUIZ, I. (1994): «Notícia d'un recull de cançons tradicionals de la Catalunya Vella», dins D. Catalán et al., *De balada y lírica*, 2. 3.er Coloquio Internacional del Romancero, Madrid, Fundación Ramón Menéndez Pidal i Universidad Complutense de Madrid, p. 79-108.

TOMÀS, J.; AMADES, J. (1928): *Materials. Volum IX*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 217-368.

TOMÀS, J.; BONELL, A. (1925): *Materials. Volum VI*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 233-289.

—(1926): *Materials. Volum XXI*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, p. 21-153.

TOMÀS, J.; MILLET, Ll. M. (1927): *Materials. Volum XX*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 11-133.